

Махонін О. О.

ORCID: 0000-0003-3668-9842

*аспірант кафедри Нової та новітньої історії
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна*

Тумаков О. І.

ORCID: 0009-0003-9776-6028

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри Нової та новітньої історії
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна*

ЯПОНСЬКІ ЕКСТЕРИТОРІАЛЬНІ ПОСЕЛЕННЯ В КИТАЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ НАПІВКОЛОНІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: СТВОРЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ (1895–1930-ТІ РР.)

Ключові слова: Китай, Японська імперія, імперіалізм, концесії, екстериторіальність, консули, експансіонізм.

З моменту свого «відкриття» Китай за династії Цин та Японія епохи сьогунату Токугава стали об'єктами нав'язаних колоніальними імперіями нерівних договорів. Обидві азійські країни зазнали економічної експлуатації з боку європейських держав і США, що базувалася на інституційно закріплених привілеях іноземців, зокрема у формі не вигідних митних тарифів та екстериторіального статусу іноземців. На відміну від Японії, Китай зазнав також і прямої імперіалістичної агресії, що супроводжувалася втратою своїх територій. Серед його агресорів була і Японія, яка з 1870-х років проводила експансіоністську політику щодо Піднебесної та Кореї, що входила до сфери інтересів Пекіну. Наприкінці XIX ст. Японія нав'яже напівколоніальні угоди Цинській імперії і водночас сама позбавиться напівколоніальної залежності. Одним із важливих аспектів імплементації нерівних договорів між Японією та Китаєм стане створення японських екстериторіальних поселень – концесій і т. зв. сел'яментів (калька з англ. «поселення») у китайських містах.

Після поразки в Японсько-китайській війні 1894–1895 рр. уряд Цин в 1895 р. підписав Сімоносекський договір, за яким він погодився

відкрити чотири порти для потенційних японських територіальних концесій – у Шаші, Чунцині, Сучжоу та Ханчжоу [6, р. 183]. Додатковий протокол до договору у жовтні 1896 р. розширив цей перелік до Шанхаю, Тяньцзиню, Амою (суч. Сямень) і Ханькоу [6, р. 191]. З цього моменту Токіо отримав змогу реалізувати політику створення екстериторіальних поселень за прикладом європейців та американців. Унаслідок Опіумних війн ще в середині XIX ст. Велика Британія, США, Франція, а в останній чверті століття і Росія з Німеччиною отримали змогу створити розгалужену мережу концесій і сел'яментів у найбагатших портових містах Піднебесної. Ці екстериторіальні поселення на орендованій у місцевої влади землі були де-факто виведені з-під китайського суверенітету, але юридично ці анклавні існували на китайській землі. Між концесіями та сел'яментами існували відмінності в ступені автономії як від метрополії, так і від Пекіну: концесії мали суто національний характер, тоді як сел'яменти були продуктом ініціативи експатріантів з різних метрополій [1, с. 36]. Японцям же залишили можливість створити свої концесії або в менш вигідних районах великих міст, або в малих і небагатих портах.

Усього з 1895 по 1896 рік японці отримали право на створення «ексклюзивних поселень» (тобто концесій) в 9 китайських містах [5, р. 173]. За різними оцінками, «повноцінними» концесіями були або п'ять [7, р. 5], або три [4, р. 948], що залежить від критеріїв для визначення «повноцінності»: активна присутність японських інституцій (поліція, пошта, муніципалітет), наявність постійного японського населення, успішна комерційна діяльність тощо. Повний список японських екстериторіальних поселень наведений у табл. 1. Утім зауважимо, що фактично створені ексклюзивно японські сел'яменти в Циндао, Ючжоу, Шаньтоу не враховані в цьому списку, як і поселення в містах Маньчжурії [8, р. 280, 297–298, 328].

Самі японці розділяли свої концесії (єдиний офіційний тип їх екстериторіальних анклавів) на «розвинені» та «нерозвинені». До першої категорії однозначно входили лише поселення в Тяньцзині та в Ханькоу [2, р. 187]. Інші ж – як і більшість європейських концесій у Китаї – не змогли довести свою, насамперед комерційну, цінність. Це було зумовлено об'єктивними чинниками логістичної (не)привабливості портів, проблем із дренажем та інфраструктурної організації причалів, а в 1911–1927 рр. і фактором близькості до зон бойових дій [5, р. 174–175]. Питання ж «нестворення» концесій у таких великих містах, як Нанкін чи Кантон (суч. Гуанчжоу), і досі не вирішене історичною наукою.

Ключовими відмінностями японських концесій у Китаї від більшості європейських були жорстка підпорядкованість їх внутрішнього життя консулу, а також фактична заборона іншим іноземцям повноцінно володіти певними ділянками в концесії [5, р. 181]. З кінця 1900-х рр.

адміністративна структура в «розвинених» концесіях змінилася з «автократичної» системи під керівництвом консула на «автономну» систему, у якій консул переважно здійснював поліцейські повноваження в межах концесії, тоді як адміністративні права належали обраній раді резидентів. «Нерозвинуті» концесії керувалися через директиви консульства, на основі яких японські піддані (включно з корейцями та китайцями з Формози) у межах концесії та її околиць могли сформувати власну [муніципальну] раду, до якої також могли приєднатися і громадяни інших країн, що володіли землею та мали родину. Тут існувала свого роду консульська «автократія», оскільки ради мешканців були нічим іншим, як дорадчими органами, оскільки вони не мали чіткого юридичного статусу. Усі рішення, ухвалені щорічно обраними членами ради, мали передаватися консулу для затвердження [2, р. 187–188]. Цікаво, що ці авторитарні тенденції були актуальні і для японської спільноти у Шанхайському міжнародному сетльменті, що через формально незалежну Асоціацію японських мешканців Шанхаю керувалася напряму з Токіо [3, р. 944].

Взагалі ж японські концесії були створені в наслідуванні європейським та американським напівколоніальним практикам у Китаї. Відносно пізно вступивши в гонку за розділення Китаю на зони впливу імперських держав, офіційний Токіо був змушений задовольнятися відкритими портами, які до того не зацікавили британців, французів та американців. Утім, на відміну від таких представників «нових» колоніальних держав, як Італія чи Бельгія, японці спромоглися використати формальні і неформальні екстериторіальні поселення для створення вигідних комерційних та стратегічно важливих військових аванпостів як у Цинському, так і республіканському Китаї.

Таблиця 1

Японські екстериторіальні поселення в Китаї

Місто розташування	Рік отримання права на концесію	Фактичний статус поселення	Розширення орендованої території
Шаші	1896	«Нерозвинене»; у 1920-ті припинила функціонувати	
Сучжоу	1896	«Нерозвинене». Утворене з частини місцевого сетльменту	
Ханчжоу	1896	«Нерозвинене». Утворене в межах неформального сетльменту; у 1935 р. оренду подовжили ще на 30 років.	

Продовження таблиці 1

Місто розташування	Рік отримання права на концесію	Фактичний статус поселення	Розширення орендованої території
Чунцин	1896	«Нерозвинене». З поч. ХХ ст. – центр японської промисловості в місті	
Амой	1896	Права «перетікли» до міжнародного сетльменту на Кулансу; у 1917 – невдала друга спроба створення	
Фучжоу	1898	Право на концесію не було реалізовано	
Ханькоу	1896	Одна з найуспішніших концесій; найбільша іноземна концесія в Ханькоу [7, р. 4]	1902 (фактично в 1907)
Тяньцзинь	1896	Одна з найбільших та найуспішніших концесій	1900–1902 – легальне розширення; 1934–1936 – неформальне
Шанхай	-	Японці мали окремішні інституції в міжнародному сетльменті	У 1931–1932 та 1937 японський квартал використаний як база вторгнення
о. Кулансу (Гулан'ю)	1903	Як член-засновник міжнародного сетльменту	

Література:

1. Махонін О. О. Сетльменты и концессии: разграничение понятия на примере иностранных поселений в Китае (1843–1941-е гг.). Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Вип. 20. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2017. С. 31–37.
2. Cao Dachen. The Japanese Consular System in China during the Russo-Japanese War // Rethinking The Russo-Japanese War, 1904–05. Volume II. The Nichinan Papers / ed. by J. W. Chapman and Inaba Chiharu. P. 177–196.
3. Fogel J.A. "Shanghai-Japan": The Japanese Residents' Association of Shanghai. The Journal of Asian Studies. 2000. Vol. 59. No. 4. P. 927–950.

4. Johnstone W. C. International relations: the status of foreign Concessions and Settlements in the treaty ports of China. The American political science review. 1937. № 5. P. 942 – 949.

5. Peattie M. R. Chapter 6. Japanese Treaty Port Settlements in China, 1895-1937 // The Japanese informal empire in China, 1895–1937 / ed. by P. Duus, R. H. Myers, M. R. Peattie. Princeton: Princeton University Press, 1989. P. 166–209.

6. Myers W. F. Treaties between the empire of China and foreign powers, together with regulations for the conduct of foreign trade, conventions, agreements, regulations, etc. Shanghai: North China Herald, ltd, 1902. 332 p.

7. Wang J. Unequal Treaties and China (Vol. 1). Hong Kong: Silkroad Press, 2016. 332 p.

8. Willoughby W. W. Foreign rights and interests in China. Baltimore: The Johns Hopkins press, 1927. 624 p.

УДК 94(477+510)«20»:316.347:316.4.063

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-347-0-23>

Павлов О. І.

ORCID: 0000-0001-6431-5210

доктор економічних наук, професор,

завідувач кафедри економіки промисловості

Одеський національний технологічний університет

м. Одеса, Україна

КИТАЙСЬКА ТА УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ: НАСЛІДКИ ЇЇ ПРОЯВІВ У СТАВЛЕННІ ДО ВЛАСНОЇ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Ключові слова: китайська ментальність, наслідки ставлення до власної історії, соціально-економічний розвиток країни, суспільні трансформації, українська ментальність.

У найзагальнішому розумінні ментальність – це певна сукупність цінностей, звичок, система координат, психологічних алгоритмів, які формують погляд людини або групи осіб на навколишню дійсність і, відповідно, визначають її (їх) поведінку. Як тип мислення, душевний склад, глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, ментальність містить свідоме й несвідоме [1, с. 3–6].